

Cetera

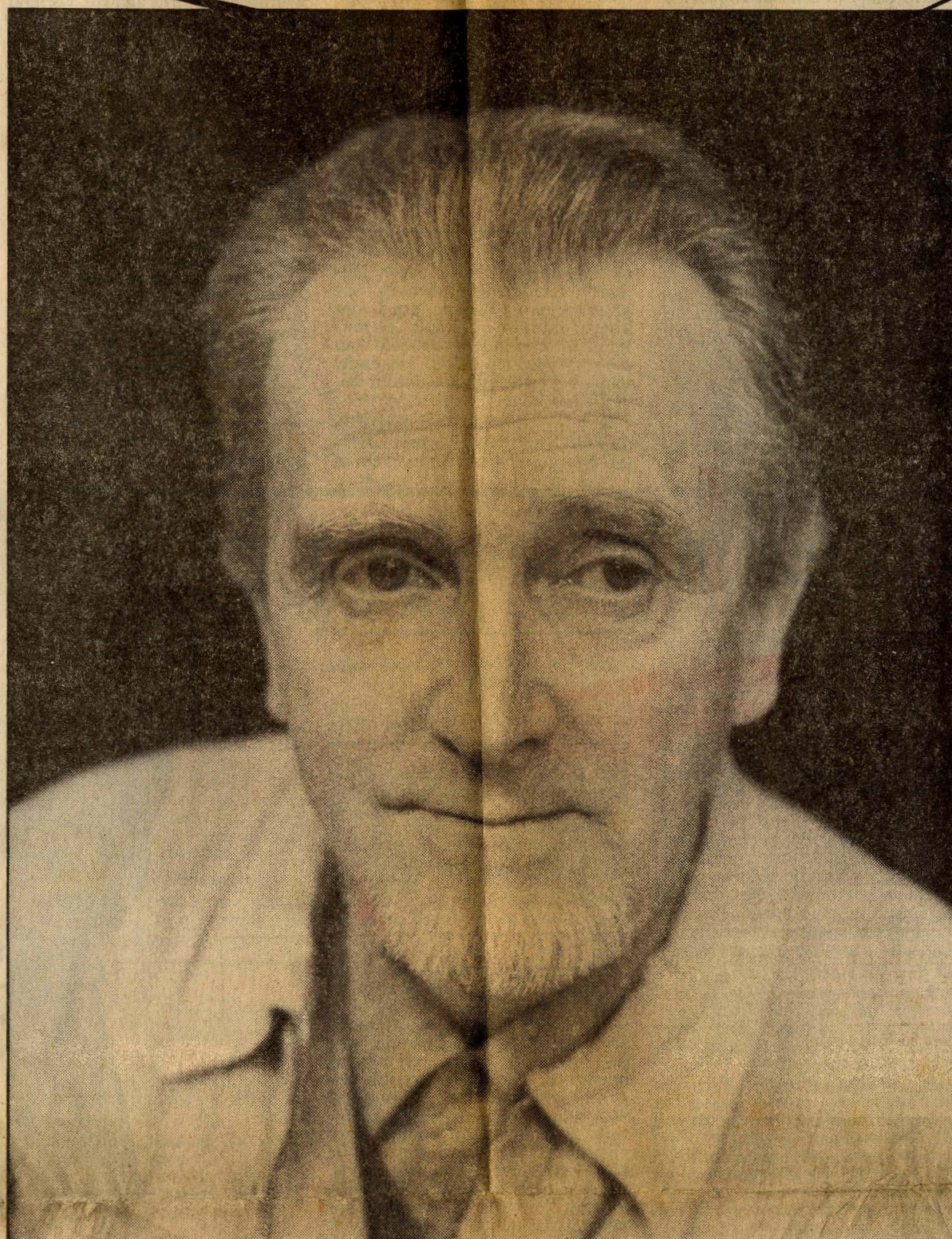
Vrijdagse bijlage
Leeuwarder Courant

10 maart 1989

De gecamoufleerde literatuur van Jan Hanlo

Op 30 mei 1965 schreef Jan Hanlo aan zijn vriend en uitgever Geert van Oorschot: „Ik was gisteren in Nuenen (de Van Gogh-tentoonstelling). De mensen keken mij soms aan of v. G. er rondliep. Ik weet dat ik soms verschrikkelijk veel op hem lijkt. Zelfs kleine kinderen zeggen hèt. Ook de politieagent bekeek me aandachtig.” Drie jaar later schreef hij iets van gelijke strekking aan Ser Prop, die samen met K. Schippers en Erica Stigter verantwoordelijk is voor de vorige week verschenen verzamelde brieven van Jan Hanlo.

Hanlo leek in nog meer opzichten op Vincent van Gogh. Van Gogh kwam uit het Brabantse Zundert, Hanlo is in Bandoeng geboren maar bracht zijn jeugd door in het eveneens Brabantse Deurne. Een geliefde bezigheid van Hanlo in die tijd was het maken van aquarellen. Van Gogh schreef minstens 650 brieven aan zijn broer over het werk dat hij onder handen had, zijn dagelijkse leefomstandigheden en over zijn geloof. Hanlo schreef ruim vijfendertig jaar lang aan zijn moeder over precies dezelfde onderwerpen. Dat zowel Van Gogh als Hanlo hun epistolair talent enige tijd vanuit Engeland praktiseerden, daar nauwe betrekkingen met geestelijken onderhielden en als gevolg daarvan veel over geloofskwesties schreven maakt de overeenkomst tussen beiden welhaast compleet. Compleet werd deze misschien wel door beider streven naar perfectie.

zeer wel mogelijk, maar meestal was het toch om iets anders. Met kinderlijk plezier meldt hij regelmatig in zijn brieven dan hij al motorrijdend op de snelweg een wedstrijd heeft gehouden met een Mercedes of met een sportwagen. De bestuurders en de politie zullen deze krachtmetingen niet altijd met dezelfde gretigheid zijn aangegaan als Hanlo. De grootste ellende had hij echter met redacteurs, uitgevers en zettters over de behandeling van zijn kopij.

Interpunctie

Op de presentatie van de brievenboeken gaf K. Schippers een aardige anekdote prijs, die aan toont hoe belangrijk Hanlo de interpunctie in zijn werk vond. Vóór de verschijning van zijn dichtbundel 'The varnished - Het governiste' zou de dichter een bezoek aan de drukker hebben gebracht om zich te laten informeren over de mogelijkheid een schaduw van een punt af te drukken. En als dat onhaalbaar was, of dan de drukker een punt kon bijvlijen. Deze onnadrukkelijkheid, maar wel een van vasthoudende aard, betrachte de dichter ook ten aanzien van zijn homo-erotische liefde voor jongens. De punten en komma's zijn de jongetjes in het werk van Hanlo, zoals een van de redacteurs het fraai uitdrukte.

Het 'lucide zeuren' komt heel goed tot zijn recht in een brief aan Albert Einstein, waarin Hanlo de geleerde de vraag stelt of het niet minstens zo logisch is om aan te nemen dat voorwerpen niet door de aantrekkingskracht van de aarde naar beneden vallen maar door de duwkracht van boven.

De aandacht voor het natuurwetenschappelijke had Hanlo gemeen met de redacteurs van het literaire tijdschrift Barbarber: Schippers, Bernlef en Brands. Met Bernlef wisselde Hanlo volgens de redactie 155 brieven, waarvan er veel zijn weggelaten. Hoeveel? Dat wordt helaas niet vermeld. In dit geval kan de lezer die dat werkelijk wil weten gaan tellen en rekenen. De redactie heeft het niet nodig gevonden van de andere correspondenten te vermelden hoe groot het totaal aantal brieven was. We moeten dus gissen hoeveel er is weggelaten. Van een van de redacteurs weet ik dat

had toen een verhaal (later schreef hij aan de redactie van deze brieveneditie) dat mij na het lezen van de brieven nog steeds door het hoofd spookt. Jan Hanlo is bekend geworden door zijn provocerende klankgedicht Oote. Er werden kamervragen over gesteld, recensies over geschreven, polemieken georganiseerd en wat al niet meer. Hanlo is er vaak op aangesproken. Zijn geliefde antwoord luidde als volgt: „Vraag me niet wat ik bedoeld heb, want dan ga ik het u nog eens voorlezen, en vraag me niet wat het is. Want het is doodgewoon Oote. Oote oote boe etc.”

Volgens de neef zei Hanlo's vader dit gedicht vaak op als hij een pijp zat te roken, en hij zou het weer van 'zijn' vader hebben overgenomen. Hanlo's mededeelzaamheid was groot, maar niet on-eindig, of de testamentair executeur heeft eens iets naders over zijn beroemde neef willen zeggen? Ter afwisseling of omdat het relativeren in de familie zat.

Friese Koerier

In 1966 gaf Van Oorschot een uitgebreide verzameling van Hanlo's proza uit. Rudi Boltendal van de Friese Koerier was zo gecharmeerd van dit boek dat hij Hanlo vroeg om regelmatig voor deze krant te gaan schrijven. Van 1966 tot 1969 stuurde Hanlo stukjes waarin hij betoogde dat machines een ziel hadden, aan de Vlaamse schrijver Gust Gils had hij in een brief al eerder de mogelijkheid geopperd dat dieren een ziel hebben. De lezers van de Friese Koerier werden door Hanlo uitgedaagd een oplossing te vinden voor zijn spiegelprobleem: Waarom maakt een spiegel van je linkerkant je rechterkant, en niet van je onderkant je bovenkant?

De samenwerking met de Friese Koerier verliep voor Hanlo zijn doen uitstekend. Hij was vooral tevreden over Boltendals nauwgezetheid. Hanlo van zijn kant deed ook zijn best de relatie goed te houden door zich compromisvol op te stellen. „In de typografie zal ik mij - hoewel ongaarne! - niet mengen, maar leestekens, hoofdletters en nieuwe alinea's (of niet-nieuwe alinea) horen tot de vorm van het geschrevene, en de vorm is de zichtbare inhoud en dus voor de schrijver heel belangrijk.”

Brieven als vakantie van de filosofie

Hanlo werd in 1912 geboren. Vanaf het begin van de jaren dertig heeft hij duizenden brieven geschreven, waaronder vele aan de in 1987 overleden Geert van Oorschot. Al op de koffietafel na Hanlo's begrafenis besloot Van Oorschot de complete correspondentie van Hanlo uit te geven. Dat plan moest hij laten varen omdat Hanlo een aan negentiende-eeuwse Russische schrijvers herinnerende produktie had. Met gemak zouden vier dundrukdelens met zijn brieven gevuld kunnen worden. Er werd daarom gekozen voor een uitgebreide bloemlezing uit de brieven die nog altijd ruim veertienhonderd dicht bedrukte pagina's beslaat. Op de dag van de presentatie vorige week in Maastricht kreeg de redactie 's morgens nog een pakketje brieven van een correspondent toegestuurd. Zo zullen er nog wel meer onbekende brieven opduiken, ondanks de vele oproepen die Van Oorschot in de twintig jaar die de samenstelling van deze boeken vergde, in kranten en tijdschriften plaatste. Ook zijn er correspondenten die de brieven van Hanlo te intiem vonden om ter publikatie af te staan. En verder waren er nog mensen die vonden dat ze veel geld voor een paar brieven konden vragen.

Zo is er het verhaal dat Van Oorschot een paar jaar geleden onder zijn pseudoniem R. J. Peskens in zijn tijdschrift Tirade publiceerde over een mevrouw die enkele brieven bezat waar ze duidend gulden voor vroeg. De uitgever zocht de dame op. Zij bleek het geld te vragen voor de 'armen van Gouda'. De uitgever werd zo kwaad vanwege deze eis dat hij de zegge en schrijve vier brieven verscheurde en met stramme pas haar huis verliet. Of het waar gebeurd is, weet ik niet, want de 'oude' Van Oorschot was een fantast, maar het is een mooi verhaal.

Lucide zeuren

Na lezing van de wel gepubliceerde brieven blijkt eens te meer, we wisten het al van zijn proza dat gebundeld is in 'In een gewoon rijtuig', 'Mijn benul' en 'Zonder ge-

luk valt niemand van het dak', hoezeer Hanlo alles wat op zijn weg komt, wikt, weegt, relativeert en er uiteindelijk een oordeel over geeft dat hij vervolgens weer ter discussie stelt. Hij had zijn stokpaardjes om dit 'lucide zeuren', zoals Simon Carmiggelt het eens noemde, op toe te passen, maar deze manier van denken komt in al zijn handelen naar voren.

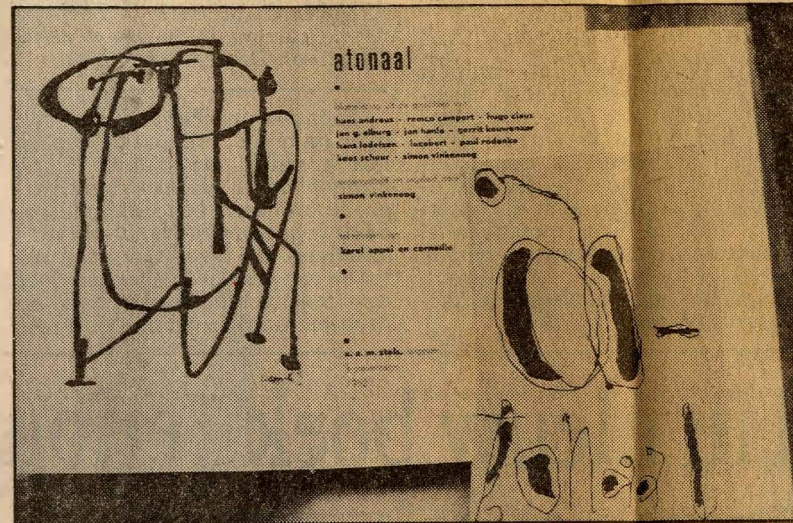
Halverwege de jaren dertig verblijft Hanlo in Londen, bezoekt een kennis (van een eerder verblijf in Londen) en schrijft daar later over naar huis: „Het is echt een goeie man. Hij werd nou al 75. Maar dat soort negers wordt nooit oud in hun manieren en hun praten. Toen ik bij hem aankwam vertelde ik hem toch maar voor de voorzichtigheid dat ik deze keer met een vriend in Londen was, en dat die vriend wist dat ik naar hem toe was. Veronderstel dat hij toch niet te vertrouwen was, dan zou hij het toch niet durven om mij vast te houden en tegen een losgeld los te laten of zoo wat.”

Het lijkt wel alsof Hanlo al zijn zorgen in kleine, anderen zouden zeggen: futiele, problemen stopte. Als een Leidse studente hem een gedicht toestuurt naar aanleiding van de moord op John F. Kennedy is hij daar niet enthousiast over, omdat ze er waarschijnlijk geen boterham minder om gegeten heeft. Het moest allemaal aan

Links het schilderij van Otto van Rees, waarop diens vrouw de moeder van Jan Hanlo schildert. Midden Hanlo, met motorhelm, gefotografeerd door zijn vriend Lucebert. Rechts de jonge Jan.

Jan Hanlo: „Ik weet dat ik soms verschrikkelijk veel op Van Gogh lijkt.” (Foto Archief LC)

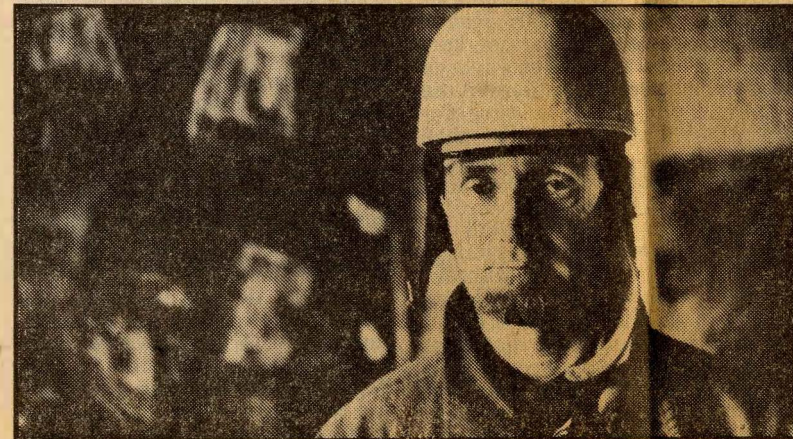

De beroemde Vijftigers-bloemlezing 'Atonaal'.

den lijve ondervonden worden en zelfs dan vond Hanlo het alleen de moeite waard er aandacht aan te schenken als hij invloed op de gebeurtenissen kon uitoefenen. Hij ondervond al zoveel weerstand om kleine problemen op te lossen, dat hij vaak niet aan de 'grote' wereld toekwam. Zelfs als hij tijdens de oorlog vanwege de Arbeitseinsatz in Duitsland komt te werken, schrijft hij daar een beetje verbaasd over aan zijn moeder: „Er werken tienduizenden mensen, en de barakken zijn ver van de fabriek gelegen. Soms is er 's nachts alarm. Dan gaan we in

schuilkelders, maar de bommen vallen ver af, zeker 10 tot 15 kilometer van ons af. Ik voel mij hier heel veilig. De huisvesting is zeer behoorlijk. Ook het eten is werkelijk voldoende en goed toebereid. Wat gek dat ik 's avonds vrij door Berlijn kan lopen, he? Nu mai, ik eindig gauw, want ik moet naar mijn lezing.”

In een van de volgende brieven aan mai, zo noemde hij zijn moeder altijd, staat een bijna luchtig verslag van hoe een werkdag verloopt en geeft hij een gedetailleerde beschrijving van de maaltijden. Zonder enige overgang lezen

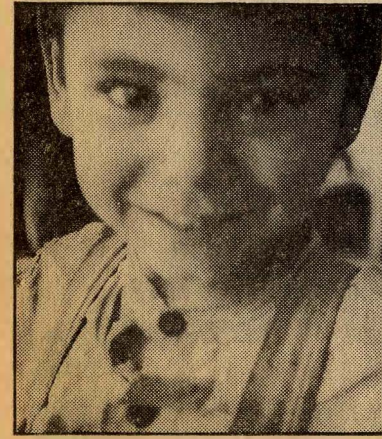
we vervolgens hoe een grote vogel in het riet van het kanaal zingt.

Kant

In de brieven uit deze tijd openbaart zich voor het eerst Hanlo's grote belangstelling voor de filosofie. Tijdens het werk heeft hij kennelijk de mogelijkheid om boeken van Kant te lezen. Aan zijn vriend A. J. Govers legt hij tijdens een intensieve correspondentie uit wat 'vertrouwen' in relatie tot het katholieke geloof betekent: „Pas wanneer je die idee van 'vrije liefde' zult opgeven en haten, zal je weten wat 'liefde' is. Liefde is; trouw. Of liever: 'Trouw is liefde.'” Zelden heeft hij het over de politieke omstandigheden. Alleen als hij zijn collega's van de fabriek ter sprake brengt, schrijft hij: „Ze verwachten nu weer alle heil van het communisme; dat de oorzaak van alle ellende in de mens zelf zit komt niet tot hun.”

Helaas voor Hanlo riep hij zijn leven lang ook veel ellende over zichzelf af. Met de politie kreeg hij menige kwestie uit te vechten vanwege zijn overmatig drankgebruik en zijn erotische avonturen met jongetjes. Een paar keer moest hij terechtstaan en zelfs gevangenisstraffen uitzitten omdat hij „met wederzijds goedvinden een jongen over de borst had gestreeld”.

Dat de politie naar hem keek omdat hij op Van Gogh leek, is

weert een van de brieven aan W. Adriaans is weggelaten.

Zeer terecht want waar ter wereld is ooit zo'n uitgebreide correspondentie gevoerd over de vraag hoe groot de kans is om een zes te gooien met een dobbelsteen en over de mogelijkheid dat een wolk ooit de vorm aanneemt van een schaakbord? Als een running gag duiken deze brieven steeds op in de twee dikke brievenboeken. Hanlo kon jaren met 'een vast omlijnd probleem' bezig zijn. Zo is hij tien jaar aan het corresponderen geweest over de spelling van het Antwerps. Hij schroomde daarbij niet tal van vooraanstaande deskundigen in te schakelen. Het resultaat was een publikatie van een paar regels waar hij vervolgens weer over begon te twifelen... en te corresponderen natuurlijk.

Voor wie Hanlo's poëzie en proza niet kent, zijn dit toch prachtige brieven die met bewondering en verbazing gelezen zullen worden. Ik kan me eigenlijk niet voorstellen dat iemand de verleiding kan weerstaan om na deze lectuur onmiddellijk aan zijn andere werk te beginnen. Voor wie al wel kennis maakte met zijn bescheiden maar zeer verzorgde oeuvre zal de correspondentie een aanvulling op het werk zijn. Hanlo's opvatting over dadaïsme, surrealisme en over de experimentele poëzie (op het snijpunt van dit alles moeten we hem plaatsen) zijn voor velen een eye-opener geweest. Tegenwoordig heeft iedereen wel van het 'rechtlijnige' tijdschrift De Stijl gehoord, maar in de jaren vijftig kende niemand dat. Maar Hanlo ging ervoor naar de bibliotheek en maakte er een studie van. Vanzelfsprekend deed hij daar zijn penvrienden kond van. Met Simon Vinkenoog voerde hij een uitgebreide correspondentie over de beruchte tijdschriften Blurb en Braak en over zijn aandeel in de beroemde Vijftigersbloemlezing 'Atonaal'.

De aandacht voor de kunst had Hanlo misschien wel van zijn moeder geërfd. Zij was in Deurne al geabonneerd op het katholieke maar in kunstzinnig opzicht moderne tijdschrift De Gemeenschap. De eveneens in Deurne wonende schilder Otto van Rees was een huisvriend. Op het hierbij afgedrukte schilderij van Van Rees poseert Hanlo's moeder voor Adya van Rees, Otto's vrouw. Het is een totaal onbekend doek uit 1949 dat zich bij de twee jaar geleden gestorven neef en tevens testamentair executeur van Hanlo bevond.

Oote

Voor de samenstelling van een themanummer over Jan Hanlo ten behoeve van het tijdschrift Bzzletin stootte ik er toevallig op. Deze man, een neef van Hanlo,

Naar Marokko

In januari 1969 liet hij Boltendal weten voorlopig niets te studeren omdat hij een reis naar Marokko ging maken. Die onderneming voerde de grijzende roodharige dichter naar de toppen van zijn gevoelsleven omdat hij verliefd werd op een Marokkaans jongetje. Die korte periode van geluk leek achteraf een voorbereiding om een des te grotere smak naar de krochten van het verdriet te kunnen maken. Hij nam het jongetje mee naar Nederland, maar natuurlijk werd het al een week later op het vliegtuig richting huis gezet. Hanlo's brieven vanuit Marokko zijn al eerder gepubliceerd in 'Go to the mosk'. Jus die zijn niet in de nieuwe rieveneditie opgenomen.

Met al zijn gecorrespondeerde had Hanlo niet veel vrienden. Aan zijn vijftienjarige correspondent Ronald Dietz schreef hij: „Weet je, een vriend heb ik eigenlijk nooit gehad. (...) Vriendschap is mischien wel een broos porseleinen kommetje dat geen flink stootje kan verdragen. Als een bloem...” Met Bernlef en Schippers kreeg hij het aan de stok, omdat ze in Barbarber een verhaal hadden afgedrukt dat met het geloof spotte en, nog erger voor Hanlo, waarin een kikker werd opgeblazen. Maar die relatie werd hersteld. Aan Geert van Oorschot werd talloze malen de vriendschap opgezegd vanwege een drukfout in een van Hanlo's publicaties of omdat het dwarsbalkje van de H in zijn monogram op het omslag van zijn verzamelde gedichten te lang was maar de uitgever liet zich de vriendschap gewoon niet opzeggen.

Op 14 juni 1969 reed de 58-jarige Jan Hanlo met zijn motor Vincent 1000 cc ergens in Limburg tegen een tractor die zonder richting aan te geven, onverwachts, linksaf sloeg. Dat Hanlo moedwillig voor de dood koos, lijkt me grote onzin die door mythebouwers de wereld in is geholpen. Hierin verschilde hij dan wel van Vincent van Gogh.

Een paar dagen na het ongeval overleed hij. Dat was op 16 juni 1969, hoewel op zijn grafsteen jarenlang 24 juni als sterfdatum vermeld stond. De zetduivel achtervolgde hem zelfs tot in de hemel.

HANS RENDERS

Jan Hanlo Brieven 1931-1969, twee delen. Uitgeverij G. A. van Oorschot Amsterdam. Redactie: Ser J. L. Prop, K. Schippers en Erica Stijger. Prijs f 99, gebonden editie: f 140,-. Uitgeverij Van Oorschot brengt binnenkort een dundrukdeel op de markt met daarin al het werk van Jan Hanlo. Op 12 maart organiseert de SLAA in De Balie te Amsterdam een bijeenkomst met zes belangrijke correspondenten van Jan Hanlo.